

**Pohl Marietta**

## **A humán szolgáltatások fejlesztési szükségletei és lehetőségei az Ős-Dráva Program településein**

### **Bevezetés**

*“A jövő nem fogja jóvátenni, amit Te a jelenben elmulasztasz.”*

Albert Schweitzer

Baranya megye gazdasági-társadalmi szempontból legneuralgikusabb pontja, így az egyik legnagyobb kihívás az Ormánság helyzetének javítása. Mit lehet tenni egy olyan térségben, ahol a gazdasági rendszer szétesését már társadalmi, sőt környezeti rendszerek szétesése is kíséri? Mit lehet tenni egy olyan térségben, ahol az egykor gazdag természeti környezet és néprajzi hagyományok mentén jól működő primer szféra (virágzó ártéri gazdálkodás) már alig biztosít munkalehetőséget, ahol a rendkívül magas munkanélküliségi ráta (jelentős számú munkanélküli), a tartós elszegényedés következtében súlyos társadalmi-mentális problémák is megjelentek, s ahol a roma népesség magas aránya társadalmi-integrációs feladatokat is jelent? Lehet-e valamit kezdeni egy olyan térséggel, ahol az elmúlt évtizedek területfejlesztési forrásai szinte teljesen eredménytelenek maradtak?

A magyar vidék talán két legnagyobb és legsürgetőbb problémája egyrészt – ellentétben a világban zajló tendenciával – a népesség fogyása, másrészt a mélyszegénységben élő népesség nehéz helyzete. Az Ős-Dráva Program, mint kiemelt kormányprogram sikere jelentős mértékben múlik azon is, hogy a 2013-2020-as tervezési ciklus fejlesztési forrásai milyen hatékonysággal kerülnek felhasználásra. Az elmúlt két Európai Unió programozási időszak (2004-2006, 2007-2013) legnehezebben átlátható, legkevésbé egységesen programozott forráslehívási lehetőségeit a mezőgazdasági, vidékfejlesztési támogatások tudták felmutatni. Ennek oka csak részben vezethető vissza az Európai Unió strukturális alapjai, az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap, az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA) és az Európai Szociális Alap (ESZA) által finanszírozott tevékenységek közti sok szempontból nehézkes átjárhatóság problémájára. A 2004. évi EU-csatlakozás – amely alapvetően megváltoztatta a támogatások szerkezetét és piaci helyzetünket – a mezőgazdaság szereplőit és a vidék társadalmát felkészületlenül érte. Elmaradt az alkalmazkodás, nem történt meg az állam szerepének, feladatainak – az új helyzethez igazodó – újragondolása.

Többek közt a fenti problémák megoldása, illetve a vidéki életfeltételek jelentős romlása, a negatív irányú – a vidéki közösségek gazdasági létalapját felszámoló – folyamatok gyors megállítása érdekében közép-és hosszú távú stratégiai fejlesztési és cselekvési programként került kidolgozásra a Nemzeti Vidékstratégia 2012-ben. A Vidékstratégia sikeres végrehajtásához maga határozza meg, hogy a jövőkép és célok eléréséhez vezető stratégiai programokra és fejlesztési akciókra van szükség, melyek közé tartozik az Ős-Dráva Program is.

Az Ős-Dráva Program komplexitása magában hordozza a lehetőséget a térség problémáinak enyhülésére, az Ormánság területi felzárkózására, s megalapozhatja a hosszú távú, fenntartható

fejlődést. Társadalmi szinten ehhez elengedhetetlen a humán szolgáltatások tudatos, tervezett, integrált és koordinált fejlesztése.

Tanulmányomban e kérdéskört kívánom megvizsgálni, a stratégiai gondolkodás és tervezés mentén: a jelen helyzet bemutatásától a tervezés szükségességének hangsúlyozásán keresztül egy lehetséges Jövőkép megfogalmazásáig.

A komplex és integrált vidékfejlesztés iránt és az Ős-Dráva térség helyzetének javításáért elkötelezettként bízom benne, hogy gondolataimmal hozzá tudok járulni a jövőbeni fejlesztések megfogalmazásához és azok sikeres megvalósításához.

## **1. Az Ős-Dráva Program tervezési területének főbb gazdasági, társadalmi és környezeti jellemzői (Helyzetértékelés)**

A Dél-dunántúli régió és azon belül az Ős-Dráva Program tervezési területe (melynek nagy része az Ormánság) a rendszerváltás egyik legnagyobb vesztese. Napjainkra az ország egyik legkevésbé iparosodott térségéről beszélünk, ahol a mezőgazdaság termelőképesége is éppen, hogy meghaladja az országos átlagot. A régió és főleg a vizsgált térség tökevonzó képessége gyengének mondható, így a foglalkoztatási szint nehezen mozdítható ki az alacsony színvonalon történő stagnálásból. Tovább nehezíti a társadalmi kohézió és a gazdasági fejlődés esélyeit a kedvezőtlen településszerkezet a fejletlen városhálózattal, illetve az aprófalvak és kistelepülések nagy arányával.

A kimondottan aprófalvas Baranya megyében a községek közel 70%-a 500 fő alatti lakosság-számmal bír (KSH, 2012). A nagymértékű népességcsökkenés, a kedvezőtlen demográfiai folyamatok számos település sorsát megpecsételték az Ormánságban is. Egyes községeket az elöregedés és a kihalás, míg másokat a teljes etnicizálódás fenyeget. (Borda, Boros, Brettner, Mucsi és Vojtek, 2016) Leszakadó, „periférikus” válságterületek alakultak ki a rendszerváltást követően a megyében, amelyek szegregációs folyamatokat is generálnak. Ennek eredményeként is jelentős számú hátrányos helyzetű népesség található Baranya megyében.

A települések – köztük elsősorban a kistelepülések – fokozott elöregedése, elnéptelenedése, a fiatal korosztályok, a munkaképes népesség elvándorlása *kedvezőtlen demográfiai helyzetre utaló*, tartósan állandósult folyamatokban öltének testet.

A kialakult *területi egyenlőtlenségek* negatív hatásokat eredményeznek az oktatás és egyéb humán szolgáltatások terén is (erősen korlátozott a minőségi szolgáltatásokhoz való hozzáférés). A közép-és felsőfokú oktatás, valamint a szakképzés viszonylag gyenge gyakorlat- és piacorientáltsággal jellemezhető, az oktatás nem kellő mértékben szolgálja a gazdaság igényeit. Gazdaságtalannak tekinthető – jobbára kihasználatlansága miatt – a viszonylag nagyszámú kulturális intézmény a megyében. Mára elavult állapotba került a lakásállomány jelentős része, amely miatt rossz lakás és lakhatási körülmények jellemzők a társadalom egyre szélesedő szegmensében. (Dózsa, Juhász, 2014).

Ez a terület *Magyarország egyik legszegényebb térsége*: a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről szóló 105/2015. (IV. 23.) Kormányrendelet szerint Baranya megye az ország egyik legrosszabb társadalmi-gazdasági mutatókkal rendelkező területe. A járásnak mindössze két nagyobb jelentőségű település van, Sellye és Vajszló, ennek megfelelően a kistérség két mikrotérségre osztható. Városi ranggal egyedül a járási központ rendelkezik,

Vajszló pedig nagyközség. A Sellyei járás aprófalvas, sűrű településszerkezetű, a községek távolsága egymástól néhány kilométer csupán. A legközelebbi nagyobb települések Siklós, Szigetvár és Pécs, ám a kistérség távol esik a megyeközpont vonzáskörzetétől. A térszerkezetből adódóan a kistérség közúthálózata is sűrű, emellett azonban jelentős a zsáktelepülések száma.

A településszerkezetből adódóan az egyik legfontosabb kérdés, hogy a falvak lakossága milyen módon fér hozzá a helyben nem biztosított szolgáltatásokhoz, azokban milyen mértékben tud részt venni.

A kistérség lakosságának *iskolázottsági és foglalkoztatási mutatói* rendkívül kedvezőtlenek. A 2001-es népszámlálás adatai szerint a kistérségben magas a csak általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya, hiányzik a helyi értelmiség.

A térség legnagyobb problémája a munkahelyek hiánya. A foglalkoztatottak száma a rendszer-váltást követően felére esett vissza, a munkanélküliségi ráta az országos mutatók többszörösét teszi ki, feltűnő a gazdaságilag inaktívak magas aránya a munkavállalói korú népesség körében. A kereslet-kínálat dinamikátlan, a munkavállalók még a kevésbé preferált állásaikat is megtartják, csak akkor váltanak, ha sokkal előnyösebb helyzetbe kerülhetnek. A foglalkoztatók nem jelentkeznek különleges elvárásokkal, de a vidékiek, bejárók bérletét, utazását csak ritkán támogatják.

A munkáltatók formális igényeinek, elvárásainak, feltételeinek sok esetben megfelelne a jelentkező, de vidéki lakhely – és az esetek döntő többségében a roma származás – eleve kizáró. A nyílt és látens diszkriminációra számtalan példát lehetne sorolni, kevés a rugalmas, együttműködő munkáltató, de ez a munkavállalókra is gyakran igaz.

A helyi vállalkozások között kitűnik a mindössze néhány főt foglalkoztató mikrovállalkozások és kisvállalkozások túlsúlya, valamint a mezőgazdasági és a szolgáltatási tevékenységet végző vállalkozások dominanciája. Vállalkozási intenzitását tekintve Sellye és Vajszló mellett Felsőszentmárton, Hegyszentmárton, Drávakeresztúr és Drávafok tűnik ki, emellett Hiricsen, Kákcson, Kóróson, Lúzsokon, Marócsán és Sámodon semmilyen vállalkozás nincsen. A 2002-ben létrehozott sellyei Ipari Park üresen áll, ezidáig nem teljesítette a hozzáfűzött reményeket, a vállalkozások kistérségben való megtelepedését.

Az álláskeresők legnagyobb részét az általános iskolai végzettséggel rendelkezők teszik ki, emellett egyes településeken (Adorjás, Drávaiványi, Hirics, Okorág) igen jelentős azon álláskeresők aránya is, akik alapfokú végzettséggel sem rendelkeznek. Az alapfokú végzettséggel rendelkezők mellett a második legnagyobb csoportot a szakiskolai végzettségük teszik ki, azaz a számokban markánsan tükröződik a kistérség munkaerő-piaci kínálatának leggyengébb eleme, az alacsony iskolai végzettséggel, elavult, nem piacképes szakképesítéssel rendelkezők magas aránya.

A kistérségben belül az egyes települések között jelentős különbségek tapasztalhatók a korosztályos összetétel tekintetében. A 18 éven aluli népesség aránya Gilvánfán kiugró, 40%-os, Adorjáson, Drávaiványiban, Hiricsen és Lúzsokon meghaladja, Kóróson és Piskón pedig közelíti a 30%-ot, további számos településen 20% felett mozog. A fiatalodási index Gilvánfán messze a legmagasabb a kistérségben (5,78), de szintén magas értéket mutat Adorjás, Hirics, Kórós, Lúzsok és Piskó.

A munkalehetőségek teljes hiánya, a járáson belüli és az azt környező térséget jellemző munkaerő- piaci mobilitási lehetőségek igen korlátozott volta, valamint a – részben az aprófalvas településszerkezetből, részben az önkormányzatok súlyos forráshiányosságából következően – akadozó, nehezen elérhető szolgáltatások bajosan kínálnak bármiféle kitorési pontot a lakosság számára.

A roma lakosság kistérségi aránya 32,8%, azaz a falvak népességének harmadát teszi ki, ami az egyes településeken eltérő mértékben koncentrálódik. A kistérség 16 településén a helyi becslések szerint többségében romák élnek, Gilvánfa mellett Kísszentmártonban, Adorjásán és Ózdfaluban, egyes becslések szerint Piskón is arányuk 80% feletti.

A *humán szolgáltatásokhoz való hozzáférés szempontjából* egyes esetekben jelentős egyenlőtlenségeket találni, bizonyos szolgáltatások pedig járási szinten hiányoznak. A *szociális alapszolgáltatások* közül a falugondnoki szolgáltatás a jogosult települések többségében biztosított, mindössze négy településen hiányzik, ezek Adorjás, Baranyahídvég, Gilvánfa és Hirics Annak ellenére, hogy az étkeztetés is a települési önkormányzatok kötelező feladatai közé tartozik, nyolc településen nem biztosított ez a fajta ellátás Ezek: Drávakeresztúr, Hirics, Kisasszonyfa, Kóros, Lúzsok, Magyartelek, Ózdfalu és Vejtí. Bölcsőde nincs a kistérségben, a sellyei óvodában egy óvoda-bölcsődei csoportot működtetnek. Családi napközi Sellyén, Magyarmecskén és Gilvánfán működik. Biztos Kezdet Gyermekház két településen, Gilvánfán és Hegyszentmártonban működik.

A gyermekek nyári ellátása komoly hiányosságokat mutat, ugyanis egyetlen településen sem biztosított a nyári napközi. Közösségi házak és ifjúsági klubok több településen vannak ugyan, de működtetésük nehézségekbe ütközik, előfordul, hogy télen nem nyitnak ki, mivel az önkormányzatnak nincs fedezete az épületek fűtésére. További problémát jelent a fenntartóknak a közösségi házak, klubok tartalommal való megtöltése, az ehhez szükséges humán erőforrás biztosítása is.

A *házi orvosi, gyermekorvosi és védőnői ellátás* helyi elérhetősége településenként változó, jellemző, hogy a helyben tartott fogadóórák nem feltétlenül arányosak az igénybevevő lakosság számával. A lakosság anyagi helyzetéből, valamint a tömegközlekedési viszonyok elégtelenségéből adódóan kérdéses, hogy azokról a településekről, ahol helyben nem biztosítanak fogadóórát, eljutnak-e a gyermekek és szüleik más településekre. A házi orvosi ügyeleti ellátás a legproblémásabb pontot jelenti az egészségügyi ellátórendszerben, jelenleg ugyanis 2 központ működik a térségben (Sellye és Vajszló). Finanszírozás tekintetében mindkettő küszködik, mert kevés az ellátott fő utáni OEP finanszírozás. A terület nagysága miatt azonban egy központtal nem lenne megoldható a feladat, vagy csak akkor, ha több orvos ügyelne (egy a hívásokhoz menne ki, egy pedig a rendelőben maradna), ez viszont a költséget növelné. Ráadásul a vajszlói ügyelet évek óta orvosi létszámproblémákkal küzd. A hiányosságok mellett szükséges megemlíteni, hogy európai uniós, TIOP forrásból Sellye város önkormányzata 2008-ban támogatást nyert kistérségi járóbeteg-szakellátó központ kialakítására Sellyén.

Az Ormánság Egészségközpontot 2011 februárjában adták át. A központ mintegy húsz szakterületen nyújt ellátást a betegek számára. A helyi szakértők megítélése szerint a sellyei egészségügyi központ megfelelő szintű szakellátást nyújt, rövidebb előjegyzési idővel dolgozik, mint a legtöbb pécsi szakrendelő, és a problémás esetek kezelésében is rugalmasságot mutat. A fő gondot a délutáni/esti szakrendelési időpontok jelentik, amelyekre nem tud tömegközlekedéssel eljutni a betegek egy része, mivel nincs buszjárat a hazautazáshoz. (Action for Health, 2013). Baranya megye egy főre jutó GDP-jének vásárlóerő paritáson számolt összege 2015 decemberében 12 471 ezer Ft volt, ami az országos átlag (19 735 ezer Ft) 63%-a (<http://statinfo.ksh.hu/Stainfo/haViewer.jsp>)

Az *oktatás helyzetét* vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az Ős-Dráva Programmal érintett települések járási központjaira, vagyis Sellyére, Siklósra, Szigetvárra és nagyobb községekre jellemző, hogy rendelkeznek alap- és középfokú oktatással, kulturális intézményekkel, könyvtárral, művelődési központokkal. Községi általános iskolák működnek a nagyobbak mondható falvakban is. A XXI. század városai és a Nyugat Európa által kínált lehetőségektől

azonban nagyon távol áll a települések közintézményei nyújtotta szolgáltatás. Az intézmények felszereltsége elégtelen, elavult, a szolgáltatások minősége sem éri el a városi ember által megszokott minőséget. Az intézmények fenntartása során megfelelnek az Európai Unió előírásoknak és minimum követelményeknek, azonban sok esetben a valóban szükséges, használatos eszközök hiányoznak a repertoárból.

A 43 településen csupán 8-9 helység rendelkezik óvodai és általános iskolai intézménnyel, valamint megállapítható, hogy bölcsőde egyik faluban, városban sem működik. Az Ós-Dráva Programmal érintett településekre nagy részére jellemző az alacsony iskolai végzettségűek magas száma, főként azon településeken, ahol magas a roma lakosság aránya. Kevés a továbbtanulási hajlandóság, sőt az alapoktatásban való részvételt is sok esetben a törvény kényszeríti ki.

A roma származású családok jelentős részénél nem motiválják a fiatalságot az iskolai képzéseken való részvételre, ennek hátterében, sok esetben a szülői morál, negatív minta áll. Természetesen a nem roma származású családoknál sem minden esetben jellemző a továbbtanulás, azonban jellemzőbb, hogy a fiatalok legalább egy középfokú végzettséggel és/vagy szakmával rendelkeznek. Az „Általános iskola első évfolyamát sem végezte el” kategóriában a 1960-ban, a népesség 3,8%-a tartozott bele, ami 2011-re már csupán 0,6%-ra szorult vissza. A „Legalább általános iskola 8. évfolyam” elvégzők száma is kedvezően alakult az évek során, a 32,3%-ról 95,2%-ra növekedett az alapfokú oktatásban résztvevők száma. A „Legalább érettségi”-vel rendelkezők száma is növekedett az 50 év során, bár nem tapasztalható akkora ugrás, mint az előző csoportban. 8,2%-ról 45,2%-ra növekedett. Az „Egyetem, főiskola stb. oklevel”-et szerzők száma fél évszázad alatt 2,3%-ról 16,8%-ra emelkedett.

Az érintett járási települések esetében a diákok a helyi iskolák által nyújtotta lehetőségek közül szemezgetnek, képességeiknek megfelelően választanak szakot és oktatási intézményt. A jobb képességű, ambiciózus hallgatók sok esetben a pécsi közoktatási intézmények mellett döntenek, az érdeklődési körük és anyagi lehetőségeik figyelembe vételével. A szintén jó képességű diákok sokasága választja a helyi iskolák (Sellye, Szigetvár, Siklós, Szentlőrinc) által kínált szakokat, melyek sok esetben alkalmazkodtak a térségben domináns ágazatokhoz, így gyakoriak a mezőgazdasághoz kapcsolódó, agrárágazat szerepét, igényeit figyelembe vevő képzések.

A közoktatási intézményeket egyenként szemügyre véve az alábbi következtetéseket vonhatjuk le általánosságban: az iskolák esetében elmondható, hogy a sok a környékbeli településekről bejáró, ingázó hallgató. Az oktatás színvonala sok esetben alkalmazkodott a diákok képességeihez és az indított szakok is illeszkednek a helyi igényekhez, figyelembe veszik a munkaerő piac jelenlegi igényeit és lehetőségeit.

A térség lakosságának *egészségügyi helyzetét és az egészségügyi ellátórendszert* a 3.2. és 3.4. sz. alfejezetekben fejtem ki részletesebben.

*Összefoglalásként* megállapíthatjuk, hogy lényegében az Ormánság egésze elszegényedett, az itteni falvak a legelmaradottabb magyarországi településeknek közé tartoznak. A sellyei kistérség rendszeresen a legfejletlenebb hazai térségek sorában szerepel.

Az Ormánság egykor virágzó gazdasági élete (diverzifikált mezőgazdaság, növénytermesztés, állattenyésztés egyaránt, a helyi termékekre épülő agrárkereskedelem és döntően feldolgozó jellegű ipar) mára teljesen szétesett. A terület nagy részén (a falvak legalább kétharmadában)

tartós és végzetesnek tűnő leépülési folyamat zajlott-zajlik, csupán egy-egy település esetében érzékelhetők a megkapaszkodás jelei vagy esélyei. Ez utóbbiak között kell említenünk az egyetlen várost, Sellyét, valamint a nagyobb lélekszámú településeket (mindenekelőtt Vajszló, Felsőszentmárton, Drávafok és Kémes).

Az elmúlt években az Ormánság gazdasági helyzetét és folyamatait a Pécsi Tudományegyetem geográfus kutatói feldolgozták és értékelték Az Ormánság helye és lehetőségei (szerk.: Reményi P.-Tóth J.; 2009) című, több mint 750 oldalas tanulmánykötetben. Bár a kutatások nem terjednek ki az Ős-Dráva Program által érintett Somogy megyei falvakra és kelet felé túlterjeszkednek a programterületen, elfogadhatjuk a szerkesztőknek a bevezetésben rögzített helyzetértékelését: az Ormánság elmaradottsága multidimenzionális. Igaz ez mezőgazdasági, ipari és szolgáltatásbeli (különös tekintettel a human szolgáltatásokra) értelemben egyaránt. Az elmaradottság - sok egyéb mellett - az egy főre jutó jövedelmi adatokban is tükröződik. Egyedül Sellyén haladja meg az egy főre jutó jövedelem az országos átlagot.

## **2.A fenntartható, innovatív helyi vidékfejlesztés és a humán szolgáltatások fejlesztésének kapcsolódási pontjai**

### **2.1. Alapvetések**

A *vidékfejlesztés fogalmát* nemzetközi, illetve hazai szinten eltérően értelmezik a vidék szó többes jelentése miatt. Jelenheti a fővárosból nézve az egész országot, a rurális térségeket, de a városok kisebb-nagyobb vonzáskörzetét is. Gyakran azonosítják a falupolitikával, ritkábban a mezőgazdaságtól függő falvak problematikájával. A vidékfejlesztési politika által kezelendő problémák és kihívások gazdasági aspektusát az adja, hogy a vidéki területeken az átlagnál lényegesen alacsonyabb a jövedelem, a dolgozó lakosság előregszik és nagyobb a függés a területre jellemző primer ágazattól. Társadalmi szempontból *fontos kiemelni, hogy kimutathatóan nagyobb a munkanélküliség a vidéki területeken.* Az alacsony népsűrűség és egyes területek elnéptelenedése növelheti az olyan problémák kockázatát, mint az alapvető szolgáltatásokhoz való nehezebb hozzáférés, a társadalmi kirekesztettség és a munkavállalási lehetőség szűkebb köre. Környezeti szempontból fontos az a követelmény, hogy a mezőgazdaság, az erdészet pozitívan járuljon hozzá a vidéki környezet, a táj megőrzéséhez a fenntartható fejlődés egyidejű biztosítása mellett.<sup>1</sup>

A vidékfejlesztés nem önálló gazdaságpolitikai terület, a regionális politika és az agrárpolitika határán helyezkedik el, de a vidék átalakulásával egyre inkább a regionális politikához, a *területfejlesztéshez* tartozik. A vidékfejlesztés alatt tudatos, tervezett, komplex tevékenységet értünk, amelynek célja olyan változások megvalósítása, amelyek hozzájárulnak a vidéken élők életminőségének javulásához.

Kjell Havnevik a fenntartható vidékfejlesztés integrált modelljében<sup>2</sup> egy vidéki területen az elsődleges termelés (mezőgazdaság, halászat, erdészet), a szekunder és terciér termelés, valamint a (környezeti, társadalmi, gazdasági és kulturális) fenntarthatóság dimenziói ugyanolyan fontosak. Emellett pedig szükség van a vidéki területet kívülről érő hatások és az arra adott belső válaszok egyensúlyára is.

---

<sup>1</sup>(Ángyán, 2001)

<sup>2</sup> (Buday-Sántha, és mtsai., 2005)

A vidékfejlesztés szubjektivitással terhelt fogalom, mivel a fejlesztők gondolkodása, értékrendje, hiedelmei mondják meg, hogy mi a jó irány. A vidékfejlesztés mutathat a fenntarthatóság irányába, de valójában nem fenntartható egy rendszer, ami folyamatos támogatásra szorul. A fenntartható vidékfejlesztés eleve azért szükséges, mert a vidék és város kapcsolata nem fenntartható. A vidékfejlesztés célja tehát az kell, hogy legyen, hogy elősegítse az adott rendszer talpra állását, felvirágzását, hogy az képes legyen saját maga által működni és tovább fejlődni.

A vidékfejlesztés egy, az ember érdekében zajló tevékenység kell, hogy legyen, mely javítja a vidéki ember életkörülményeit, és eközben az egész társadalmat is szolgálja a táji, természeti értékek, hagyományok megőrzése, gazdagítása és bemutatása révén. A vidékfejlesztésnek hosszútávra kell szólnia és a hangsúlyt a környezeti, de még inkább a gazdasági és társadalmi fenntarthatóság növelésére, a vidék élhetőségének javítására kell fektetnie.

Témánk szempontjából a *társadalmi fenntarthatóság témaköre a fontos. A helyi lakosok megélhetése, munkalehetőségek rendelkezésre állása, az élhetőség az egyik legfontosabb feltétele a társadalmi fenntarthatóságnak. Magyarországon csak egy szűk réteg az, aki főfoglalkozásként dolgozik a mezőgazdaságban, de már jelentős azok száma, akik közvetve a mezőgazdaság jövedelmeiből élnek, így a vidék helyzete nem javítható a mezőgazdaságból származó jövedelmek növekedése nélkül. Csökkenteni kell a helyi társadalomban meglévő jövedelmi és státuszkülönbségeket is egy olyan szintre, ahol az egyenlőtlenségek még elviselhetőek.*<sup>3</sup>

Az "élhetőséghez" kapcsolódik a megfelelő közbiztonság és a társadalom számára nélkülözhetetlen bizonyos *alapvető szolgáltatások megléte*, mint például óvodák, iskolák, üzletek, szociális és egészségügyi ellátás. Az oktatás és képzés hiánya szintén hozzájárulhat a vidékről való elvándorláshoz, így a megfelelő középfokú, felsőfokú, felnőttképzési, szakképzési, oktatási intézmények kialakítása és fenntartása fontos feladat.

A társadalom tagjainak harmonikus együttélésének egyik sarokköve a különböző kisebbségek *integrálása*, ami természetesen kapcsolódik a *megélhetés, oktatás* területéhez is.

Minden területnek megvan a saját, hosszú idő alatt kialakult módszerei a társadalom együttélésének és az erőforrások hasznosításának, melyeket lecserélni új technológiákkal, szokásokkal veszélyes lehet. A fejlesztésnek újjá kell éleszteni ezeket a régi hagyományokat és ahol csak lehet, ezeket a már jól bevált alkalmazkodási formákat kell előnyben részesíteni.

A lakossági részvétel intézményi kereteit tudatosan ki kell alakítani. A tájékoztatás, kommunikáció feltételeit kell megteremteni, amelyek biztosítják a lakosság és választott képviselőik folyamatos kapcsolattartását, egymás iránti bizalmát. Csak így lehet a megosztott felelősségvállaláson alapuló helyi közösségek kialakulását elősegíteni.

A fentiek alapján a jó vidékfejlesztési program és ennek mentén a fejlesztési beavatkozások egyszerre igyekeznek fókuszálni a meglévő problémák megoldására, valamennyi érintett közösség, önkormányzat, civil szervezetek, intézmények (ágazat) bevonásával, részvételével. Egyetértek G. Fekete Évával (Integrált vidékfejlesztés, 2010.), aki a *vidékfejlesztés stratégiai területei közé sorolja a szolgáltatásszervezést és a vidékfejlesztési célú térségi közösségi együttműködések szervezését egyaránt.*

---

<sup>3</sup> (Illés, 2003)

Egyértelmű szakmai elvárásként fogalmazható meg az az igény, hogy az Ős-Dráva Program tartalmazza és támogassa *a humán szolgáltatások és kapacitások szükségletek mentén történő fejlesztését, a stratégiai/közösségi tervezés alapelveinek és módszereinek figyelembe vételével és alkalmazásával.*

## **2.2. A human szolgáltatások fejlesztésének indokoltsága a térségben (Tervezés)**

### ***A szakterület elemzése (szakmapolitikai, jogi háttér és indokoltság):***

A humán közszolgáltatás olyan szolgáltatás, amelynek megszervezéséért végső fokon az állam vagy a helyi önkormányzat felel, és amely mindenki számára azonos feltételek mellett vehető igénybe. Hazánkban a rendszerváltozást követően az újonnan kialakuló rendszer a szolgáltatások zömét az alap-, azaz az önkormányzati szintre delegálta. A decentralizáció elvének maximálisan megfelelt a kialakított struktúra, ugyanakkor a települések eltérő erőforrásai (különös tekintettel a pénzügyi-, az infrastrukturális- és a humán erőforrás állományra) sok esetben nem tették lehetővé a megfelelő feladatellátást, tovább növelve ezzel a területi különbségeket. A területi különbségek mellett a jóléti állapotok, köztük Magyarország is, a végbemenő gazdasági és társadalmi változásoknak köszönhetően komoly fenntarthatósági problémákkal néznek szembe napjainkban.

A közszolgáltatások számának és az igénybe vevők körének növekedése, illetve a fokozódó lakossági elvárások helyezkednek el a mérleg egyik oldalán, míg a másik oldalon a demográfia krízis és a globális tőke fejlődő térségekbe való menekülése nyomán csökkenő foglalkoztatottság nehezíti az egyensúly megtartását. Magyarország kormánya elkötelezett támogatója a közszolgáltatások minőségi fejlesztésének és a hozzáférhetőség javításának, különös tekintettel az elmaradott, hátrányos helyzetű térségekben, ahol ez nem csupán a társadalmi kohézió, de a gazdasági fellendülés záloga is lehet, hiszen mind külföldön, mind Magyarországon ez a terület a közsféra fő foglalkoztatója. Részint népesedési okokból, részint az eltérő szociológiai környezetből eredően két markáns irány mutatható ki a közszolgáltatások igénybevevői körében erőteljesen emelkedik az idősebb korosztályok aránya, illetve új, öntudatos és aktív igénybevevői csoport jelenik meg. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy az elmaradott térségekben élők számára még a passzív igénybevevői szerep sem biztosított, mivel nem tudnak hozzáférni a megfelelő minőségű és elérhető szolgáltatásokhoz. Ezért fontos, hogy az egyenlő esélyű hozzáférést rendszerszerű és komplex területi szemlélettel oldjuk meg. A közszolgáltatások differenciált szervezésében az utóbbi időszakban helyet kapott a területi egyenlőtlenségek kezelésének kérdése, a hátrányos helyzetű területek felzárkóztatása, helyzetbe hozása, melynek eredményeként született meg a humán közszolgáltatások differenciált szervezésének bevezetéséről szóló 1709/2015. (X. 5.) Kormányhatározat, mely azonban még csak korlátozott módon érezteti hatásait. A határozat szerint a kormány elfogadja, és szem előtt tartja azt a koncepciót, mely a közszolgáltatások területi differenciálásáról szól és a területi különbségek csökkentése és a társadalmi felzárkózás elősegítése érdekében a helyi társadalmi szükségletekhez rugalmasan igazodni képes szolgáltatási struktúra kialakításának irányába mozdul el.

A humán közszolgáltatások terén az új strukturális megoldások és az új kormányzati módszerek keresését elsősorban a következő törekvések vezérlik: - megoldásokat keresni a demográfiai és társadalmi változásokból eredő új, vagy megváltozott szükségletekre - hatásos és hatékony szolgáltatási és finanszírozási módszereket beazonosítása - öngondoskodás erősítése, költséghatékonyabb megosztása a fogyasztó és a szolgáltató, illetve ez utóbbi különböző szintjei között - megoldásokat találni a minőség biztosítására - a szociálpolitika kimeneteinek erősítése



a társadalmi befogadás és kohézió erősítésére. A szolgáltatások számosságából adódóan az ellátórendszer szétaprózott, a szabályozás bonyolult. Az egyre részletesebb központi szabályozás öngerjesztő folyamattá vált, újabb és újabb szabályozást indukált, ami ellentmondásos jogi szabályozási környezet kialakulásához vezetett.

A hazai szabályozás a közszolgáltatások szervezésének új útját jelölte ki az utóbbi pár évben. A legfontosabb változások az alábbiakban foglalhatóak össze: - egyértelműen csökken az önkormányzatok hatáskörébe tartozó közszolgáltatások köre, terjedelme, egyelőre kifejezetten az állami szerepvállalás növekedését eredményezve, - csökken az önkormányzati hatáskörben maradt közszolgáltatások esetében a helyi mérlegelési mozgástér a feladatfinanszírozási rendszer és a saját források arányának csökkenése miatt, - csökken a helyi közszolgáltatásokra való helyi ráhatás, az intézményi megoldások centralizálása, illetve a közszektor felelősségének visszavonulása okán.

A „szolgáltatáshoz való hozzáférés” fogalma, a feladat tartalma nem meghatározott. Nem egyértelmű a különbség a kötelezően biztosítandó szolgáltatás és a szolgáltatáshoz való hozzáférés biztosításának kötelezettsége között. A hazai településszerkezet elaprózottságából, a kistelepülések és az aprófalvak magas arányából adódóan, részben a korábban említett decentralizáció eredményeként, a helyi szinten rendelkezésre álló források eloszlása egyenlően, ami jól tükröződik a szolgáltatások minőségében és hozzáférhetőségében is, különösen a hátrányos helyzetű térségekben. Az önkormányzatok eltérő mennyiségű és minőségű szolgáltatás biztosítása mellett látják el feladatukat. A települések közötti egyenlőtlenség, az ellátási hiányok éppen a legszegényebb településeken maradtak fenn, vagy alakultak ki, ahol a leginkább rászoruló népesség lakik. A kedvezőtlen területi különbségek leküzdésének kulcsa nem csupán a szolgáltatási kapacitások és a minőség növelése, hanem a közszolgáltatások olyan ki- és átalakítása, amely a legnagyobb mértékben képes adekvát választ adni a helyi szinten beazonosítható igényekre. A Baranya megyében található Sellyei járás a 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet alapján a kedvezményezett járás minősítést kapta, azaz a területi fejlettség alapján történő besorolásánál a társadalmi és demográfiai, lakás és életkörülmények, helyi gazdaság és munkaerő-piaci, valamint infrastruktúra és környezeti mutatókból képzett komplex mutató alapján kedvezőtlenebb helyzetben van az országos átlagnál. Igaz ez az Ős-Dráva célterület valamennyi településére nézve, így a társadalmi hátrányok csökkentése céljából szükséges a humán közszolgáltatások minőségi és tartalmi fejlesztése.

#### ***A térségi szolgáltatásfejlesztés szükségességét alátámasztó probléma bemutatása:***

Minden stratégiai tervezés kiindulópontja a szükségletfeltárás, mely magában hordozza az adott helyzetkép megismerését, az érintett célcsoport igényeinek feltárását, elemzését, mindemellett összetett, többlépcsős folyamatként valósul meg, mely magában foglalja a célterületek kijelölését, a megszerzendő adatok, információk körének megfogalmazását, valamint a megkérdésre kerülő szereplők definiálását. (König, 2011).

Tanulmányom elkészítésénél az ez év február elsején elindult 2 EFOP projekt (Szövetnek IV és V – Humán szolgáltatások fejlesztése az Ős-Dráva Program településein (EFOP -1-5-3-16.2017-es kódú) című projektek dokumentumait tekintettem át. A projektek céljaként meghatározott humán szolgáltatásfejlesztés szempontjából releváns makroszintű meghatározók, működési keretrendszer, valamint általános helyzetkép körvonalazása a statisztikai- és dokumentumelemzés módszerével valósult meg, ami magában foglalta a kapcsolódó jogszabályok, területi dokumentumok, statisztikák és egyéb szakirodalmak elemzését és értékelését. A doku-

mentumelemzés fontos részét képezte a helyi fejlesztési- és szolgáltatási dokumentumok, valamint az intézményi, szolgáltatói szintű dokumentumok vizsgálata. Az elemzésre kiválasztott dokumentumok, források között elsősorban a nyilvánosan elérhető adatok, információk szerepeltek, melyek kiegészültek a konzorciumi partnerek által rendelkezésre bocsátott lényegi dokumentumokkal, pontos helyi, térségi statisztikai adatokkal. A fejlesztés szükségességét alátámasztó helyzetkép és problématerkép kialakítása a fentiekben említett releváns források összegyűjtése, elemzése és értékelése során valósult meg. Az említett szekunder szükséglet felmérési módszer mellett primer, a fejlesztésben érintett intézmények, konzorciumi partnerek fejlesztési szükségleteinek, igényeinek közvetlen felmérését lehetővé tevő módszer is alkalmazásra került. A konzorciumi partnerek bevonása a szükségletfelmérésbe adatbekérő és –felmérő kérdőívek kitöltésével valósult meg, mely kérdőívek voltak hivatottak feltárni azokat az információkat, igényeket, szükségleteket és hiányokat, melyek a humán közszolgáltatást nyújtó szervezetek helyi, térségi pozícióját kijelölik, hatékonyságát nagymértékben meghatározzák, illetve amelyek jelen fejlesztés keretei között kielégíthetőek, mérsékelhetőek. A projekt alapvető fejlesztési céljai, irányai és a megvalósuló tevékenységek kijelölése, tartalmi körvonalazása a kérdőívek által szolgáltatott információk, vagyis a térségben működő, a megvalósításban résztvevő humán közszolgáltatók és az azokban dolgozó szakemberek fejlesztési igényei, elvárásai alapján történt meg.

A térség sajátos településszerkezete, az apró- és törpefalvak nagy számára sajátos tervezési szemléletet igényel, olyan beavatkozások lehetnek szükségesek, melyek több települést is lefednek, és nem vezetnek a források elaprózódásához. A humán szolgáltatások fejlesztése, az azokhoz való hozzáférés lehetőségeinek javítása egy-egy közösség, térség felzárkóztatásának kulcsa.

A humán szolgáltatások három fontos jellemzője, hogy a tevékenység közvetlenül a személyre irányul; hogy a szükséglet kielégítése közérdeknek számít; végül, hogy a szolgáltatás nyújtása a piaci viszonyokon kívül vagy azok korlátozásával történik.

A hazai szakpolitikai törekvésekben – ugyancsak az Európai Unió erős ösztönzésére – prioritást élvez a hátrányos helyzetű területek, különösen pedig az ilyen jellemzőkkel bíró térségek, járássok fejlesztése. Számos adatból és elemzésből tapasztalható, hogy az ellátások kiépítettsége, szakmai színvonala pontosan követi ezeket a területi hátrányokat: tendenciaszerűen azokon a földrajzi területeken érhető el kevésbé a szolgáltatások, ahol súlyosabbak a problémák. A térségben a szolgáltatások mind mennyiségi, mind minőségi kapacitásproblémák mellett igyekeznek ellátni feladataikat, mely egyfajta szolgáltatási deficitet eredményez. A térség számos településén nem alakultak ki helyben még a kötelező szolgáltatások sem, a térségi ellátók fedik le ezeket a területeket szolgáltatásaikkal, mely azonban nagymértékben terheli le mind a szolgáltatásokat, mind a benne dolgozókat.

A projekt hatásterületén az tapasztalható, hogy az egyes szolgáltatók szétaprózott módon helyezkednek el és működnek, szakmai együttműködések csupán esetlegesen alakulnak ki, a hálózatosodás elmaradása jellemző, melynek hatására a szolgáltatások szigetszerűen helyezkednek el, ami jelentő gátat képez a szakemberek fejlődése, tapasztalatcserék kialakulása tekintetében is. Fontos kiemelni, hogy valamennyi humán ágazat vonatkozásában megtörtént a részletes helyzetértékelés és a fejlesztési irányok meghatározása.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a fejlesztési tervezési elvárásoknak a projekt készítői megfeleltek. De mik is ezek az elvárások? –a következőkben ezt vizsgáljuk meg.

## 2.3. Tervezéstől a megvalósításig

### *A fejlesztés folyamata lépésről lépésre:*

A stratégiai tervezés folyamata – *Szükségletfelmérés*: minden tervnek az igénybe vevők igényeiből, szükségleteiből kell kiindulnia. – *Elemzés*: a szükségletek kielégítésének meghatározásához meg kell vizsgálni az erőforrásokat, külső és belső környezetet, a résztvevők érdekeit, szándékát, vagyis a szükségleteket össze kell vetni a lehetőségekkel. – *Tervezés*: a tervezés lényegében döntések sorozata, amelynek során kijelölik a célokat és ezek megvalósításához szükséges eszközöket (Jövőkép meghatározása, koncepcióalkotás, stratégiai és operatív tervek, intézkedések megfogalmazása). – *Megvalósítás*: a megvalósítás során kiemelten kell figyelni a partnerekkel való együttműködésre, a bekövetkező változások kezelésére. – *Értékelés*: a tervezés utolsó szakasza a kitűzött célok megvalósulásának (eredmények hatások, kudarcok) ellenőrzése (kontrolling) és értékelése (monitoring tevékenység is).

### *A tervezés módszertani eszközei:*

A tervezés szükségletfelmérési szakaszában az egyéni, csoportos, közösségi szükségletek és igények felmérése történik. A tervtől függ, milyen típusú adatok összegyűjtése és milyen szükségletfelmérési módszerek választása szükséges. A 2 vizsgált EFOP projekt valamennyi humán szolgáltatásra kiterjed, így elvárható, hogy valamennyi érintett célcsoport felmérésre kerüljön, beleértve a településeken működő kisközösségeket is.

Az elemzés során a szükségletfelmérés eredményei mellett figyelembe kell venni valamennyi vonatkozó ágazati jogszabályt, illetve Eu-s és hazai (nemzetállami és térségi, települési szintű egyaránt) fejlesztési dokumentumot. A tervezési munkát segíthetik a rendelkezésre álló ágazati és társágazati módszertani útmutatók, segédletek (pl. szociális szolgáltatástervezési koncepciók, egészségtervek, intézményi szükségletfelmérések, szakmai programok, közösségi tervek készítéséhez).

### *A közösségi felmérés fontossága*

A közösségi munka, közösségi felmérés nem ellátó, hanem kezdeményező típusú tevékenység és azért dolgozik, hogy az érintettek maguk is részt vegyenek saját életminőségük javításában. Megérleli a változtatásra való igényt és képessé tesz a változások létrehozására. A hátrányos helyzetű térségekben, ahol a foglalkoztatottság alacsony szinten állandósult a rendszerváltást követően, a gazdasági szerkezetátalakításnak és a tiszta piaci kereteknek köszönhetően, a helyi fejlesztés nem sokat várhat a külső modelltől. A fejlesztés csak a helyi lakosság által kidolgozott sajátos alternatív stratégiákon és a helyileg önállóan kialakított terveken alapulhat, mégpedig a lakosság szükségleteinek és erőforrásainak újfajta értékeléséből, illetve egybevetéséből kiindulva. Az ITB (integrált területi beruházások) tervezése során különös figyelemmel kell lenni a lakóhelyi- szomszédsági viszonyokra, a vállalkozói szövetségekre, és a humán erőforrás biztosításában nagy szerepet játszó szervezetek képviselőire. A sikeres végrehajtás érdekében fontos a megfelelő strukturáltságot, nyitottságot, nyilvánosságot, átláthatóságot, közérthetőséget, hatékony kommunikációt, dokumentáltságot és visszacsatolást lehetővé tevő közösségi munka, valamint a folyamat értékelése. A közösség alapú fejlesztés során beazonosításra kerül egy partneri kör különös tekintettel a helyi igényekre és sajátosságokra. E kör tetszés szerint bővíthető vagy ésszerű keretek között szűkíthető, de általában az alábbi szereplők alkotják: - a települési és település környéki érintett önkormányzatok, - kisebbségi, nemzetiségi önkormányzatok - helyi államigazgatási szervek - közszolgáltatók - gazdasági és szociális partnerek (pl. nemek közötti egyenlőség, fogyatékosokkal élő személyek hozzáféréseinek biztosításával, e

területen érdekelt szervezetek, civil szervezetek) - ágazati fejlesztésekben szakértelemmel rendelkező NGO-k képviselői, - egyetemek, kutatóintézetek, - kereskedelmi kamarák, - egyházak, karitatív szervezetek - vállalkozói szervezetek - a vonatkozó térség szempontjából érdekelt, a helyi nyilvánosságot és a magánszektor társadalmi- gazdasági érdekeit képviselő személy vagy szervezet (pl. vállalkozók, szövetségeik, helyi hatóságok, a vidéket összefogó szövetségek, állampolgári csoportok, helyi lakosság) képviselői.

## **2.4. Hogyan csináljuk a gyakorlatban? Konkrét példa: az egészségfejlesztés!**

A fentiekben kifejtett elvárások mentén készült el az Ós-Dráva Program célterületén a már említett két EFOP projekt, így ennek mentén adok példát a fejlesztés lépésről lépésre történő kivitelezésére azzal a megjegyzéssel, hogy jelenleg is zajlik e projektek megvalósítása. Megállapításaim talán így segíthetik a jelenlegi, s jövőbeni projekt-és intézményi szintű szolgáltatás fejlesztéseket a z Ós-Dráva Program térségében.

### ***Az egészségügy helyzete a térségben:***

Az emberek életvitele, életminősége és egészségi állapota között szoros összefüggés tapasztalható. Az Ormánságra jellemző életszínvonal európai viszonylatban kifejezetten rossznak mondható. A térségre jellemző életvitelbeli sajátosságok főként a szegénységből, rossz gazdasági és szociális helyzetből, valamint az emberek iskolázatlanságából, mentális állapotából, hozzáállásából adódnak. A nem megfelelő táplálkozás, a dohányzás, az alkoholizmus magas aránya az itt élők egészségügyi állapotában is megnyilvánul.

A Központi Statisztikai Hivatal által készített 2013 évre vonatkozó statisztikai tükör alapján megállapítható, hogy a lakosság egészségügyi alapellátását biztosító háziorvosi és házi gyermekorvosi hálózata a dél-dunántúli településeknek továbbra is viszonylag szűk körére terjedt ki. Az előbbi ellátás 2012-ben a régió több mint 650 települése közül 237-ben, az utóbbi 51-ben állt helyben a lakosság rendelkezésére.

A háziorvossal rendelkező települések száma 2011 óta 5-tel csökkent, a gyermekorvossal rendelkezőké nem változott. A térségben az orvosok elérése 2012-ben lényegében ugyanolyan nehézséget jelentett a rászorulóknak, mint egy évvel korábban. A településeknek ugyanis csupán 36,1 (2011-ben 36,9) százalékából nem kellett máshová utazniuk a betegeknek ahhoz, hogy a háziorvosi ellátást igénybe vehessék.

Ezen adatok nem túl kecsesítőek főként, ha figyelembe vesszük, hogy a megyei adatokat a városok és vonzás körzeteinek adatai szépítik, így ebből kiindulva az Ós-Dráva programmal érintett aprófalvas, pár 100 fős lakosú települések esetében még elszomorítóbb a helyzet.

A járási településeinek több mint felében nincs működő háziorvosi rendelő, és a legtöbben hiányzik a fogorvosi rendelő. Járóbeteg szakellátás az Ós-Dráva Programmal érintett települések közül csupán Sellyén van, fekvőbeteg ellátás, pedig a környező járásközpontokban (Szigetvár, Siklós) biztosított.

Az egészségügyi mutatók javítására számos törekvés folyik a térségben, ennek kiemelkedő példája a Selye járás központban TIOP-os tender útján megvalósuló, 2011 februárjában elkészült rendelőintézet, az Ormánság Egészségközpont, mely több mint 20 féle szakrendeléssel várja a gyógyulni vágyókat.

A demográfiai adatok alapján megállapítható a térség társadalmi hanyatlása, az elnéptelenedő, elöregedő falvak megléte.

### ***A közösségi egészségterv, a közösség egészségfejlesztése:***

A 2 EFOP projekt előkészítése során részletes térségi és közösségi egészségterv készült, a minden részterületre kiterjedő helyzetelemzés megállapításainak megfelelően.

A két nyertes projektben az alábbi főbb program elemek kerülnek megvalósításra 2020 nyaráig: *Az egészséges életmód közösségi szintű megerősítését, a közösség egészségkultúrájának fejlesztését célzó, életmód váltást támogató programok szervezése*, illetve az ehhez kapcsolódó helyi kommunikáció (pl. programok, rendezvények, információs napok, előadások).

A tevékenység keretében több generációt célzó, a megvalósulási terület teljes lakosságára kiterjedő, minimum 4-8 órás időtartamú programok kerülnek megvalósításra, melyek között helyet kapnak családi rendezvények, drogprevenციós, agresszióval kapcsolatos és addiktológiai témájú előadások, sportrendezvények, egészségnapok.

*A kisgyermekkorú korosztályra* irányuló programokban kiemelt szerep jut az óvodáknak és a védőnőknek, míg az ifjúsági korosztályt célzó programelemek esetében a térségben működő iskolák jutnak szerephez, együttműködve a humán közszolgáltatókkal és az Egészségfejlesztési Irodákkal. Negyedévente megvalósuló tematikus programok kerülnek megszervezésre, rendezvénytárban rögzített változó helyszíneken és tartalommal. Több rendezvény az óvodai társulás szervezésében, az óvodás korú gyermekekre irányulóan valósul meg, mely programok kiterjednek a társulásban működő összes település és a térség egyéb óvodáinak gyermekeire. *Az iskoláskorú és ifjúsági korosztály számára további 4 rendezvények valósulnak meg.*

*Egészségtudatosság fejlesztése:* A tevékenység keretében a lelki egészség helyi, kisközösségi programjai valósulnak meg, melyhez kapcsolódóan az idősek közösségben tartását, szellemi és fizikai aktivitásuk megőrzését, fejlesztését célzó tematikus programok kerülnek megszervezésre és lebonyolításra.

A rendszeres, életvitelszerűen megjelenő *testmozgás* támogatása:

- közösségi szinten, lehetőség szerint szabadterén, megszervezett, szakember által irányított testmozgás. A tevékenység során szabadidős túraszervezés valósul meg négyféle jármódban (gyaloglás-nordic walking, kerékpár, vízitúra, lovaglás), a legfontosabb túra ismeretek átadásával: 1. Kerékpár túrák szervezése a környék természeti és kulturális örökségének bemutatásával felnőttek, illetve fiatalok részére. 2. Kisebb közösségek (pl. munkahelyi kollektívák, nevelőtestület stb) csapatépítő jellegű túrák szervezése. 3. Családi túrák szervezése. 4. Lovaglás, lovastúra alapismeretek, lótarás stb. gyerekek részére,
- életmód-sport (pl. futás, úszás, gyaloglás, aerobik, tánc, egyéb zenés mozgásformák) klubok létrehozása és működtetése. A tevékenység keretében életmód és sport klubfoglalkozások szervezése valósul meg havonta, a témához kapcsolódó rendszeres előadások, filmvetítés, közösségi programok megrendezése révén.
- sportválasztást támogató sportbörzék, szabadidősport-rendezvények, melyek alkalmasak a szabadidősport bázisának szélesítésére és a speciális igényű vagy hátrányos helyzetű lakosságcsoportok fizikai aktivitásra ösztönzésére és biztosítják számukra a rendezvények, események, sporteszközök és létesítmények elérhetőségét. A tevékenység keretében a Bejárható Ős Dráva Programhoz kapcsolódó sportnapok kerülnek megszervezésre és lebonyolításra, melyek részét képezik az aktuális tematikához kapcsolódó előadások, sportversenyek, sportági bemutató, általános tanácsadás, állapot felmérés, illetve

sporteszközök börzéje.

- szakszerű testmozgás-tanácsadás magas kockázatúak részére könnyen elérhető helyszínen (pl. közösségi létesítmény, háziorvosi rendelő v. szakrendelő). A tevékenység keretében a speciális célcsoportnak nyújtott szakszerű testmozgás-tanácsadások jönnek létre, például könnyített testmozgásos jármódok alkalmazásáról, falunapon, fesztiválokon, rendezvényeken, sportbörzéken stb. Továbbá a közösség egészségfejlesztése céljából: Tematikus egészségfejlesztési napok kerülnek megvalósításra a gesztor településen a konzorciumokat alkotó települések bevonásával.

Az *egészségfejlesztési napok* prevenciós, információs és tájékoztatási cézzattal az alábbi témákra fókuszálnak:

- Alkoholfüggőség-megelőzés,
- Dohányzás-megelőzés,
- Egyéb szenvedélybetegségek megelőzése.

A Dél-Baranyaért Alapítvány *kommunikációs kampányt* dolgoz ki az anyák egészségtudatos magatartásának támogatása céljából. (Hangsúlyt helyezve az első 1000 napra, összekapcsolva a fogantatástól a 6. életévig tartó időszakot - a legalább 6 hónapos korig tartó kizárólagos anyatejes táplálás/szoptatás népszerűsítése, a csecsemőkori túlzott súlygyarapodás elkerülése, veszélyeinek megismerése; a kisgyermek otthoni táplálásában az egészséges táplálkozás népszerűsítése).

A 8 Boldogság Alapítvány külön *hiricsi alprojektet* valósít meg a vajszlói projektben, több egészségfejlesztési elemmel (pl.egészségnapok szervezése).

### **3. Az Ős-Dráva Program, mint egy lehetséges megoldási eszköz (Megvalósítás)**

#### **3.1. Az Ős-Dráva Program bemutatása**

Az Ős-Dráva Program egy komplex, a természeti, társadalmi és gazdasági szférát egyaránt érintő területfejlesztési program, amely hosszútávon a fenntartható fejlődés feltételeit teremtheti meg hazánk egyik leghátrányosabb térségében, az Ormánságban. A Program a tartós megoldásokat eredményező terület- és vidékfejlesztés első hazai mintaprogramja, és sikere esetén nemzetközi léptékben is modellértékű lesz.

Az Ormánságban uralkodó problémák<sup>4</sup> megoldásaként olyan összefüggő program vált szükségessé, amely a terület környezeti állapotának, infrastruktúrájának és szociális helyzetének javítása révén megteremti a természeti és társadalmi adottságokhoz jól illeszkedő tájgazdálkodási feltételeket. Éppen ezért a térség fejlesztése több pilléren kell, hogy álljon. Ezek a pillérek a következők:

1. A táji adottságokhoz igazodó vízrendezés (vízkormányzás átalakítása)
2. Tájhasználat-váltás, tájtagolás

---

<sup>4</sup> A térség általános gazdasági hanyatlása, a lakosság kor- és képzettség szerinti összetételének kedvezőtlen alakulása, alacsony népsűrűség, inaktív népesség magas aránya, kedvezőtlen infrastrukturális ellátottság és közlekedési viszonyok, gyenge és tőkehiányos vállalkozói szféra, a legnagyobb létszámú munkavégzést a közfoglalkoztatási programok biztosítják.

3. Gazdaságfejlesztés – külterjes mezőgazdaság (gyümölcsészet, legeltető állattartás, háztáji baromfitartás, kertészet stb.)
4. Gazdaságfejlesztés – feldolgozó ipar
5. Turizmusfejlesztés
6. Humán erőforrás-fejlesztés
7. Infrastruktúra-fejlesztés
8. Kommunikáció, marketing<sup>5</sup>

A megoldás kizárólag egymással összefüggő, minden területre kiterjedő beavatkozás-sorozattal lehetséges, mert csak így lehet hosszú távú és tartós eredményeket elérni.

A program közvetlen előzményeként az elmúlt évek során több koncepcionális tervezési munkafázis zajlott le, amelyek feltárták a valós problémákat és rögzítették a célrendszert

A Kormány 2012.évi határozatát követően azonban a Program a hosszúra nyúlt tervezés időszakát követően a megvalósítás útjára léphetett. A jelenleg is zajló fejlesztési folyamatok azonban már alapidokumentumként tekintenek az Ős-Dráva Programra, amely nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy az elkövetkező Uniós programozási időszak egyik terület-és vidékfejlesztési mintaprogramjává válhasson.

#### ***Környezeti fenntarthatóság – természeti adottságok:***

Az Ős-Dráva Program nélkül rendkívül értékes vizes élőhelyek pusztulása várható az Ormánságban a víz hiánya miatt, viszont a megvalósulása esetén egy erdőkből, legelőkből, vizes élőhelyekben gazdag, mozaikos táj kialakítása válik valóra. A javuló természeti környezetben tovább fejlődhet számos hagyományos, tájba illeszkedő gazdálkodási mód. Mérhető, és akár pénzben is kifejezhető az az érték, mely így létrejöhét az Ormánságban. Az Ős-Dráva Program koncepcionális anyagai meghatározták azokat a gazdálkodási módokat, melyek illeszkednek a tervezési terület adta táj optimális használatába, de hosszabb távon megfelelő minőségű és mennyiségű munkahelyet teremtenek. A tervdokumentációk szerint a program sikeres megvalósításakor az Ormánság jelentős része erdővel és vizes élőhelyekkel fog gyarapodni, valamint a vízrendszer átalakításának köszönhetően a mezőgazdasági termelési módok is pozitív irányban változni fognak a táj adottságainak az optimális kihasználása érdekében. Véleményem szerint az előnyös környezeti változások jelentősen meg fogják növelni az új munkahelyek számát.

#### ***Gazdasági fenntarthatóság:***

A vízkormányzási rendszer fenntartása az egyik legnehezebb pontja a programnak. A területfejlesztési program olyan javaslatokat fogalmaz meg, amelyek megvalósítása esetén a többletvíz költségeit többszörösen fedező haszon képződik a térségben. Ide kapcsolódik a másik kulcskérdés, hogy hogyan lehet üzemeltetni egy ekkora vízkormányzási rendszert úgy, hogy biztosított legyen a víz árának a haszonélvezőktől való begyűjtése. Erre a kérdésre egy vízhasználók által létrehozott szövetkezet működtetése adhatja majd a megoldást. A program - nem csak gazdasági értelemben vett - fenntarthatóságát néhány lényegi sarokelem fogja össze, melyek az alábbiak:

---

<sup>5</sup> (Aquaprofit Mőszaki, Tanácsadási és Befektetési Zrt, 2007)

- A természeti környezet és benne az ember,
- A megvalósítás időszakában megfelelő kormányzati támogatottság és központi koordináció,
- A megfelelő minőségű és mennyiségű munkahely létrejötte,
- Nyitás a külvilág felé.

### ***Komplexitás:***

A fenntarthatóságot segíti elő a program komplexitása is, mi szerint egyszerre történik javaslattétel a természeti környezet tudatos átalakítására, és a tervezési terület településeiben élők helyben maradását és megélhetését elősegítő fejlesztési programokra.

A különböző tervezési gondolkodásmódoknak egyszerre kellett alkalmazkodniuk a gazdasági, politikai környezethez, az itt élők elvárásaihoz, de ami talán mindennél fontosabb, egyáltalán fenntartható, az ökológiai rendszerek igényeit figyelembe vevő szemlélethez is. Ezeket az elveket szem előtt tartva kell eljárni a Program megvalósítása során is.

### ***Megvalósíthatóság – megvalósítás:***

Az Ormánságra több fejlesztési elképzelés, kutatás készült, melyek nem hoztak az ott élők életében észrevehető változást. Az Ős-Dráva Program konkrét javaslatokat ad projektekre, igazodik a pályázat kiírók elvárásaihoz, de az itt élők lehetőségeihez és a természeti környezet feltételeihez is. A vidékfejlesztés mutathat a fenntarthatóság irányába, de valójában nem fenntartható egy rendszer, ami folyamatos külső támogatásra szorul. Ezért az Ős-Dráva Program hosszú távú célja az, hogy az érintett települések, a településeken működő vagy alakuló vállalkozások, szövetkezetek, családi gazdaságok olyan fejlődési irányt vegyenek, mellyel el tudják érni azt az állapotot, hogy küldő segítség nélkül is érvényesülni tudjanak, fenn tudjanak maradni, önfenntartóvá tudjanak válni.

### ***Tervezési alapelvek:***

Az Ős-Dráva Program minden egyes projektemének kidolgozása meghatározott, és a helyiek által elfogadott alapelvek mentén történik. Minden, a térség egészében és az egyes mintaterületeken megvalósuló infrastruktúra és szolgáltatás tervezés, fejlesztés, kivitelezés és beavatkozás ezeknek az alapelveknek kell, hogy megfeleljen. Az alapelvek a következők:

1. A beavatkozások minden esetben a tájszerkezethez (mikrodomborzat, vízrajz) igazodva történjenek, figyelembe véve a helyi társadalmi-gazdasági kapcsolatokat is;
2. A beavatkozások növeljék a megélhetés lehetőségét, segítsenek a „dologtalanság” felszámolásában, és erősítsék a terület népességmegtartó képességét;
3. A projektek erősítsék a táji tagoltságot, a társadalmi, gazdasági és természeti diverzitást;
4. A beavatkozások csökkentsék a külső erőforrásoktól való függőséget;
5. A fejlesztések erősítsék a térségi kohéziót;
6. A programok állítsák helyre és kapcsolják össze a belső ökológiai és ökonómiai körölyamatokat;
7. Az egyes projektek – a természeti folyamatok mintájára (szukcesszió) – egymásra épülő és egymást erősítő folyamatokat eredményezzenek;



8. A beavatkozások során a vízviSSzatartás szükségességét minden esetben tartásák szem előtt;
9. Az Ős-Dráva Programhoz kapcsolódó projektelemeK mindig kis léptékűek legyenek;
10. A beavatkozások a tájhoz alkalmazkodó gazdálkodási módok fejlődését segítsék elő;
11. A természet- és környezetvédelem a gazdálkodás által valósuljon meg;
12. Az egyes beavatkozások közösségi tervezés eredményeként valósuljanak meg.

### **3.2. Az Ős-Dráva Program néhány humán projektje a fenntartható vidékfejlesztési törekvések tükrében<sup>6</sup>**

#### ***Ős-Dráva Startmunka program:***

A közfoglalkoztatásban a Baranya Megyei Önkormányzat 2012 tavasza óta, gyakorlatilag folyamatosan részt vesz, a Munkaerő-piaci Alap Közfoglalkoztatás kiadásai előirányzatának terhére indított Startmunka-program keretein belül.

Az első évben a közfoglalkoztatási tevékenység a Dél-Dunántúli Vízügyi Igazgatóság szakmai felügyelete alá tartozó területeken zajlott és a Program vízkormányzási rendszerének előkészítő munkái folytak (kaszálás, bozótirtás, fenntartási munkálatok). Majd a következő évben a tevékenységet kísérleti jelleggel kibővítették gyógynövénytermesztéssel. Ez igen biztató eredményekhez vezetett, s ez arra ösztönözte a Baranya Megyei Önkormányzatot és az Ős-Dráva Programirodát, hogy nyissanak a gyógynövénytermesztés irányába. Így 2014.03.01-én indult közfoglalkoztatás keretein belül már közel 10 Ha területen kezdtek gyógynövénytermesztésbe. E munkákhoz kapcsolódóan kertészeti képzésben is részt vettek a dolgozók, valamint az eszközpark fejlesztése is ez irányban haladt.

Mostanra kijelenthető, hogy az Ős-Dráva Közfoglalkoztatás egy olyan irányba tart, mely későbbi években egy fenntartható növénytermesztésre alapuló szövetkezést eredményezhet, mely hosszú távon munkahelyet és önfenntartó gazdálkodást, vállalkozást is eredményezhet. A szociális gazdaság - így a szociális szövetkezetek egy része is - a közfoglalkoztatási rendszer fejlődési fokozata lehet. Egyben egy továbblépési fokozatot nyújt a közfoglalkoztatott számára.

#### ***SZÖVÉTNEK I.: Közösségi foglalkoztatás kezdeményezés az Ős-Dráva Program 20 településén***

A program projektgazdája a Human Exchange Kft. A program elsődleges célja a nem állami szervezetek közreműködésével a foglalkoztatási lehetőségek bővülésének elősegítése volt.. A projekt együttműködésben szerveződött az Ős-Dráva Programmal és a helyi önkormányzatokkal. Célterülete 20 Ős-Dráva projekttel érintett település. A legtöbb település sellyei kistérségi, e kistérség komplex programmal segített hátrányos kistérség. A munkaképes lakosság csupán fele foglalkoztatott, a vállalkozások elsősorban egyéni vállalkozások. A munkavállalók többsége más településekre jár dolgozni, nagyobb mértékű foglalkoztatást biztosító szervezetek a

---

<sup>6</sup>Ezen fejezetben felhasznált dokumentációk feldolgozása során a nyilvános, a Megvalósítók által is elérhetővé tett adatok kerültek felhasználásra.

térségben az önkormányzatok. Folyamatosan nő a tartós munkanélküliek száma a közfoglalkoztatás ellenére. A program 15 hónapos működése során 34 fő bevonása, fejlesztése történt meg csoportos formában. 24 fő képzése (viziközmű-építő, erdőművelő, méhészeti munkás OKJ-s képzés), 21 fő foglalkoztatása (12 fő támogatott, 9 fő nem támogatott formában) történt meg. Bővebben: <http://humanexchange.hu/szovetnek/>

#### ***SZÖVÉTNEK IV. és V. Humán szolgáltatások fejlesztése az Ős-Dráva Program területén, Vajszló és Felsőszentmárton központokkal***

A két EFOP-1.5.3-16-2117-es projekt 2018.február elsejével indult ,a megvalósítási időszak 30 hónap. A két konzorcium tagjai települési önkormányzatok (Vajszlói projektnél: Vajszló, Bogdása, Hegyszentmárton, Piskó, Zaláta és Kísszentmárton,a Felsőszentmárton által gesztorált projektnél: Drávakeresztúr,Bogdása és Csányoszró), két szakmai szervezet mind a 2 projektben partner: Dél-Baranyáért Alapítvány és a Human Exvhange Alapítvány, a 8 Boldogság Alapítvány a vajszlói prokjektnél partner,míg a Josip Gujas Horát Kulturális-és Sport Egyesület a felsőszentmártoninál.Partner még a kémesi és a vajszlói önkormányzati óvodai társulás.

A főbb tervezett fejlesztések a térségben működő humán szolgáltatások fejlesztését célozzák: szakember-ellátottság fejlesztése, közszolgáltatások elérhetővé tétele, hátrányos helyzetű csoportokhoz tartozó aktív korúak foglalkoztathatóságának javítása, helyi kisközösségek társadalmi szerepének megrősítése és a kultúrák közötti párbeszéd erősítése tevékenységekkel.

#### **4.Összefoglalás: Jövőkép**

A demográfiai adatok taglalása során megismert adatokból megállapítható, hogy a térség hátrányos besorolása helytálló és a megfelelő irányú változás megindítása érdekében szükség van külső erőforrások, támogatási eszközök alkalmazására. A járásokat érintő elnéptelenedés és a lakosság összetételének változása pozitív irányba befolyásolható lenne, amennyiben sikerülne a helyieket olyan helyzetbe hozni, hogy képesek legyenek az önálló, öfenntartó gazdaság működtetésére, elindulhat egy gazdasági fellendülés, amely a társadalmi folyamatokra is kedvezően hatna.

Vidéki településeink, falvaink fenntarthatóságára közvetlen hatással vannak a vidékfejlesztési programok. Különösképp igaz ez az olyan elmaradott, hátrányos helyzetű térségekre, mint az Ormánság. A fenntartható vidékfejlesztés célja az kell, hogy legyen, hogy a vidéki települések és vidéki gazdaság talpra álljon és képes legyen önmagától fejlődni, önmagát fenntarthatóvá tenni. A vidék valódi fejlődésének záloga a helyi közösségek aktív részvétele a fejlesztés folyamatában. Ahhoz, hogy a vidék fenntartható legyen, a vidékfejlesztésnek meghatározott célok elérésére kell irányulnia környezeti, társadalmi és gazdasági téren egyaránt.

Az Ős-Dráva Program keretében megfogalmazott jövőkép, az abból adódó stratégia, és a konkrét fejlesztési elképzelések koherens egységet alkotnak, az egyes elemek megvalósulása elősegíti a többi elem fejlődését. A program erősen a természeti környezetre és az itt élők lehetőségeire koncentrál, így biztosított a fenntarthatóság. A megvalósításhoz azonban nem elég a jó

ötlet, a jó program, azoknak illeszkedniük kell a magasabb szintű koncepciókhoz, iránymutatókhoz és a konkrét dokumentumokhoz.

Az Ormánság területének fenntartható fejlesztése szempontjából döntő fontosságú, hogy a megvalósításhoz szükséges források lehívhatók legyenek (lásd a 1321/2016.(VII:1.) Kormányhatározatot a program finanszírozásáról), az illetékes közszereplők hitelesen képviseljék a programot.

Mind foglalkoztatási, mind területfejlesztési, mind regionális politikai, mind szociálpolitikai szempontból az Ormánság egyik legnagyobb problémája a falusias térségekben élők munka- és megélhetési lehetőségeinek hiánya, ezáltal a térség népességmegtartó képességének gyengesége. A lakosság foglalkoztatásának elősegítése és életminőségének javítása érdekében – az elmúlt évek során – tett próbálkozásaink közös tanulsága, hogy egyrészt a problémát alapvetően helyben, döntően a belső (endogén) erőforrásokra alapozva kell megoldanunk, másrészt a feladat összetett jellegéből fakadóan komplex programra (a humán kapacitások és szolgáltatások fejlesztésétől a foglalkoztathatóság feltételeinek megteremtésén, a támogatott foglalkoztatáson keresztül, a munkahelyteremtésig) van szükség. Annak megvalósításához pedig az érdekelt szereplők széleskörű összefogására van szükség, ami intézményesített partnerség keretében jöhet létre. A jelenleg és a közeli jövőben megvalósuló fejlesztések sikerének (eredmények kedvező hatások) kulcsa, hogy ezt minden érintett szereplő tudatosítsa saját hozzáállása és tevékenységei során. Tervezéstől a megvalósításig...

Jelen tanulmányban a térség komplex problémáinak egy szegmensét vettem górcső alá: a humán szolgáltatások integrált és összehangolt fejlesztésének szükségességét és lehetőségeit a vidékfejlesztés szellemében, az Ős-Dráva Program tervezési területén. Nem titkolt célom volt, hogy ezzel is segítsem a Program sikeres megvalósítását a szívemhez oly közel álló ormánsági térség fejlődése érdekében.

## **Irodalom:**

- Borda Viktória, Vojtek Éva, Brettner Zsuzsanna, Mucsi Georgina, Boros Julianna, Szijjártó Linda (2016) A lakosság környezettudatossága és azt befolyásoló tényezők egy hátrányos helyzetű térségben. Szociális Szemle 2016/2.
- Buday-Sántha Attila, Erdősi Ferenc és Horváth Gyula (2005): Évkönyv 2004-2005, PTE-KTK, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs, 2005. I. kötet.
- Domokos Veronika, Tószegi Mónika, Turós Lászlóné: Sellyei Kistérségi tükör - Helyzetfeltárás (2012)
- Dózsa Zsófia, dr.Juhász Gábor (2014): Gondolatok és javaslatok a Baranya Megyei Területfejlesztési Koncepció humán fejlesztéseket érintő kérdéseire (Humán Innovációs Szemle)
- Dr. Czene Zsolt, Dr. Péti Márton: Területfejlesztési füzetek 1 és 3 – NFM, NGM, VÁTI, Budapest (2010, 2012.),
- Filó Csilla [és mtsai.] (2002): Reménytelenségre ítélve – Egy halmozottan hátrányos térség humán potenciáljai , Pécs.

- G.nFekete Éva (2013): Integrált vidékfejlesztés (Crossedu-HUSK/1101/1.6.1.-0300 sz.projekt keretében készült tanulmány)
- Illés Anikó (2003): Gondolatok az ökológikus vidékfejlesztésről , Agroinform, Budapest
- Illés Iván (2008): Regionális gazdaságtan, Typotex, Budapest
- Kovács Gábor (2006): Vadon és parlag, PTE-FEEK szakdolgozat, Pécs
- König Éva (szerk. 2011): Stratégiai tervezés a szociális munkában (Szociotéka kiadvány)
- Ladányi János (2005): Szociális és etnikai konfliktusok, Új Mandátum, Budapest
- Ladányi János és Szelényi Iván (2004): A kirekesztettség változó formái, Napvilág, Budapest
- Morgan, Murray (1982): Skid Road: An Informal Portrait of Seattle, University of Washington Press
- Pohl Marietta (2014) Szakdolgozat: A fenntartható vidékfejlesztés az Ős-Dráva Program tükrében. - Nemzeti Közszolgálati Egyetem - Budapest
- Pohl Marietta (2015) Diplomamunka: Hátrányos helyzetű, aprófalvas teárségek innovatív fejlesztésének lehetőségei az Ős-Dráva Program tükrében. - PTE FEEK - Pécs
- Reményi P. – Tóth J. (szerk. 2009.): Az Ormánság helye és lehetőségei – Az Ormánság társadalmi-gazdasági viszonyainak komplex feltárása, IDResearch Kft, Pécs
- Szabó Gábor (1997): A duális képzés rendszere és a projekt orientált képzés kapcsolata. Kandó K. Műszaki Főiskola, Budapest
- Zádori Iván (2016): Alternatív munkaerőpiac - Pohl Marietta: Fenntartható vidékfejlesztés innovatív lehetőségei az Ős-Dráva Program keretében - PTE KPVK - Pécs

#### **Egyéb felhasznált dokumentumok, honlapok, jogszabályok:**

- Dél- Dunántúli statisztikai tükör:  
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/regiok/deldun/deldun1201.pdf>
- Statisztikai tájékoztató: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/megy/134/bara134.pdf>
- 1242/2012. (VII.17.) Kormányhatározat az Ős-Dráva Programról
- 1321/2016. (VII.1.) Kormányhatározat az Ős-Dráva nemzeti programmal összefüggő feladatokról és azok finanszírozásáról
- A Szövetnek I. (TÁMOP -1-4-1-11) projekt bemutatása:  
<http://humanexchange.hu/szovetnek/>
- Szövetnek IV. és V.-Humán szolgáltatások fejlesztése az Ős-Dráva Program területén Vajszló, illetve Felsőszentmárton központtal című, EFOP 1.5.3-16-217-es pályázatok dokumentumai
- Aquaprofit Zrt (2014): Sellye járás települési program